

АВТОТЕКСТУАЛНОСТТА В РОМАНИТЕ НА ТЕОДОРА ДИМОВА

Елена Борисова

Докладът се фокусира върху една от насоките за осмислянето на романовото творчество на Теодора Димова, а именно затвореното в себе си, потенциално циклично пространство на автотекстуалността. Романът „Емине” е представен като ядро, което захранва междутекстовите и интратекстуални процеси в следващите романи на авторката: *Майките*, *Адриана*, *Марма*, *Мариам* и *Влакът за Емаус*. Темите за детската агресия, страхът от майчинството, вендетата на майката към нейната майка се осмислят през отношенията майка – деца, които се проявяват с различна честота в тези романи.

Ключови думи: автотекстуалност, съвременна българска литература, майчинство, детска агресия

The article focuses on one of the guiding directions towards interpreting Teodora Dimova's novels, namely, the introspective, potentially cyclic space of the authority of text. The *Emine* novel is presented as a core work that leads to the development of intertextual and intratextual relations in the next author's novels: *Mothers*, *Adriana*, *Marma*, *Mariam* and *The train to Emaus*. The topics of child's aggression, fear of motherhood, the vendetta of the mother to her mother, are reflected through the intersection of mother-child relations, which occur with varying frequency in these novels.

Key words: intertextual, contemporary Bulgarian literature, motherhood, child's aggression

Една от насоките за осмисляне на творчеството на Теодора Димова може да бъде затвореното в себе си, потенциално циклично пространство на *автотекстуалността*¹. Автотекстуалността, по думите на Радосвет Коларов в книгата *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*, създава благоприятни условия за появата на херменевтично отношение между два текста. Причината е свързана с това, че „двата текста са функции на едно и също творческо съзнание и на някакво ниво имат споделими интенции“ (Коларов 2009: 229).

Инвариантът на идеята, която се реализира чрез множества варианти-повторения, Р. Коларов назовава *матрица*. Матрицата е *междутекстов генератор*; стремежът към изчерпване се отнася не до вътрешнотекстовото пространство и конструкция на отделната творба, а до възплъщаване на вариантите на множествената идея в отделните творби, извършено по протежение на творческия път на автора. Матрицата е пораждащ механизъм, който едновременно

---

¹ С автотекстуалност се назовава диалогът между текстовете в творчеството на един автор. Понятието автотекстуалност е заето от Радосвет Коларов.

задава конкретната работа на междутекстовите процеси и сам бива попълван и модифициран от нея.

В произведенията на Т. Димова извеждаме *матрицата майка-дъщеря*, проявяваща се с различна сила във всяко едно от тях, а ядрото, което ги захранва, е разположено в романа *Емине*. В него матрицата *майка-дъщеря* е изкристализирала достатъчно, че да имаме работен материал, върху който да насложим следващите ѝ трансформации и да проследим присъствието на паметта, която отделните творби пазят една за друга.

Задачата на настоящия текст е да проследи разгръщането на темите за *детската агресия*, *страхът от майчинството* и *вендетата на майката към нейната майка*, осмисляйки ги през диалогичността на романа *Емине* със следващите текстове на авторката: *Майките*, *Адриана*, *Марма*, *Мариам* и *Влакът за Емаус*. В романа *Майките* матричната структура се реорганизира, както ще видим, и се разпръсква с пълната си разрушителна сила. Матрицата *майка-дъщеря* продължава да се разгръща, окръгляйки се в *Адриана* (2007) и *Марма, Мариам* (2010), където постепенно губи от инерцията си, но оставя след себе си *осъдени души*, за които няма надежда за спасение.

Романът *Емине* поставя началото на една повествователна интра и интертекстуална *следа-нишка*, постигната през афектното преживяване на майчината фигура от детето, чието преживяване разклаща идентификационните процеси у него, а оттам – финализира душевните травми в саморазрушителни, потискащи и погубващи желаниа, които множат самотата и болката у следващите поколения. Наличието на тази повествователна следа-нишка на афектното майчино преживяване е в основата на матрицата *майка-дъщеря*, тя я захранва.

Отношенията на Яна Илинда с майка ѝ са изградени върху постоянното недоволство на майката от поведението на нейното дете. Т. Димова до такава степен оголва и радикализира езика, на който общуват героите ѝ, че той стъписва със своята директност, най-вече защото това е гласът на майка. Побоят и крясъците от страна на майката води до страх у Яна Илинда да има дете. В крайна сметка тя ражда, но цената на майчинството е висока.

След като ражда Неда, Яна Илинда се „възстановява неочаквано бързо и свиква с грижите за детето. (...) то е насила привнесена в живота ѝ досада (...); то е нещо различно и външно на нея..” (Димова 2001: 140)

Писателката не се ограничава единствено с предаване на усещането, в което жената, неподготвена да стане майка, *оплита* своето дете, а разсъждава и върху темата за осиновените

деца. В романа *Майките* Марина осиновява Александър не по свое желание и също така неподготвена да поеме отговорността на родителството: „Марина не изпитваше онова висше щастие от Алекс, каквото се очакваше от нея. (...) Беше станала майка и трябваше да се грижи за Алекс.“ (Димова 2006: 95)

В произведенията, в които е засегната тази тема, е зейнала *първичната рана*, „рана във физически, емоционален, психически и духовен аспект; рана, която причинява толкова дълбока болка, че тези, които са си позволили да я преживеят, я описват като рана на клетъчно ниво“. (Верие 2005: 19) Това е рана, причинена от раздялата на детето с биологичната му майка, връзката с която изглежда мистична, загадъчна и вечна. Ето как осиновеното от Марина дете чувства липсата на биологичния родител: „...интуитивно го беше разбрал, още като съвсем малък... оттогава още знаеше дълбоко в сърцето си, че това съвсем не е истинската му майка“ (Димова 2006: 101).

Последният роман на Т. Димова *Влакът за Емаус* продължава да дълбае в темата за осиновените деца през съдбата на героинята Лия. Майката на момичето умира по време на раждане и то бива осиновено. За да запълни липсата, която усеща единствено на подсъзнателно ниво („при нея тази липса беше необозрима, защото дори не я допускаше в съзнанието си“ – Димова 2013: 36), Лия се превръща в образцова майка и съпруга, но въпреки това усещането за майчината липса разрушава живота ѝ: „между нея и света се отворила невъобразима пропаст [...] всички останали били нормални хора, а тя носела белег върху себе си. Белегът бил огромен и грозен, отблъсквал и отвращавал“ (Димова 2013: 45).

Влакът за Емаус разкрива друго отношение към биологичната майка просто защото тук изоставянето е свързано с физическа смърт. По-оправданата форма на *изоставяне*, съвсем не е по-неболезнена за детето, но някак тук я има утехата, че детето не е нежелано: „... усещах липсата ти откакто се помня, но не можех да я назова“ (Димова 2013: 43).

Без да е търсила умишлено пътя, по който нейната майка е вървяла, Лия също оставя дете след себе си, когато умира от рак. Синът ѝ ще носи като наследствен белег болката на майката: „... съдбовна отнесеност и неповторима липса, която никога няма да бъде запълнена, неговата съдба, като наследствен белег, щеше да повтори съдбата на Лия“ (Димова 2013: 65).

Освен темата за осиновените деца от произведенията на Т. Димова можем да извлечем като структуроопределящи ядра и темите за перверзното майчинство и агресията.

В отношенията между цитираните произведения, в разгръщането на матрицата *майка-дъщеря* наблюдаваме наличието на *мотивна мрежа*. Мотивната мрежа също представлява матрица, която е изградена от комбинацията на мотиви; Р. Коларов я оприличава на наративно ядро, възпроизвеждащо се в различни варианти, освен това мотивната мрежа запазва на моменти читателна близост между повърхнинната структура на различните текстови реализации. Мотивната мрежа, или наративното ядро, поражда *диалогичност*² между текстовете на Т. Димова, като ги допълва и осъществява различни свои проявления.

В два романа на Т. Димова дъщерята не желае да тръгне по пътя на майчинството – *Емине* и *Адриана*. В *Емине* Яна Илинда упорито се опитва да избяга от майчинството, защото израства в среда, в която майката я лишава от ласки и топлина. „...тайно пиеше хапчета против деца, защото се срамуваше да му каже (на нейния съпруг Силян - б.м., Е. Б.), че не желае, че никога не иска да има дете, че изпитва погнуса, физически ужас от мисълта за дете“ (Димова 2001: 97); „Дори си мислех да се подложя на операция за премахване на детеродните органи, нещо като кастрация [...], винаги ме е ужасявала мисълта да бъда майка...“ (Димова 2001: 119). За разлика от Яна Илинда, която все пак ражда, Адриана се отказва от майчинството: „... като че ли, Господи, възнамерявах въобще да раждам деца, не, Адриана изобщо не възнамерявала да има деца, майчинството я отвращавало...“ (Димова 2007: 69).

В романа *Марма, Мариам* матрицата *майка-дъщеря*, с всичките ѝ зададени тук конотации, се разпада. Това е първото произведение на Т. Димова, в което жената желае да бъде майка. В *Марма, Мариам* Елисавета ражда син, който е желан и очакван дълго време въпреки съмненията, че няма да има наследник. В този роман жената сякаш осъзнава травмата на майките от другите романи на Т. Димова и преминава по пътя на изцелението на душата през вярата, разбира как човек да се очисти от самия себе си, „как човек да се справи сам с греховете си: Елисавета е стигнала съвсем сама до покаянието, без изобщо да го осъзнава, и заради това осенена с дете, което ще проповядва именно това тайнство“ (Димова 2010: 36).

С *Марма, Мариам* Т. Димова се опитва да затвори кръга на травматичното майчинство, което е било разпънато на кръста на „греховете“, разяждащи поколения назад, и което най-после намира покой, но не сред семейството, а във вярата.

Друга важна следа-нишка в *Емине* е агресията – майчината и детската агресия. В семейните пространства в романите *Емине* и *Майките* насилието и агресивността са доминиращо

---

² Понятие на Р. Коларов.

средство за преодоляване на кризата на социалната идентичност, за запълване на душевни дефицити, следствие от нездравото проектиране на майчиния образ в съзнанието на децата.

Дълбоко белязана от своето минало, Яна Илинда не може да избяга от непреодолимата и задушаваща кръвна и психологическа обвързаност със своята майка, която е откътвала парченца от душата на детето си, превръщайки го в *жив труп*: „Шамар след шамар. (...), майка й с всеки следващ удар се разбиваше в нея като вълна (...), развали живота ми, затова ли те родих, за да ме разваляш непрекъснато...“ (Димова 2001: 48).

Този цитат от романа *Емине* е доказателство за първото от структуропораждащите места (останалите са свързани с моментите на проява на детската агресия), *захранващи* романа *Майките*, в който *майчината перверзия се клонира* в цели седем майки. Агресивното поведение на децата, които убиват учителката Явора, се явява пророческа финализираност на травмите на Неда от *Емине*, която няма да се самонаранява, както Яна Илинда се опитва да се самоубие в края на романа, а ще екстериоризира болката си, излизайки от семейния кръг в обществото, където неумолимата немощ на майчината липса ще я превърне от жертва на агресията в агресор.

Словоизлиянията на майките в романа *Майките* обаче не са толкова *щадящи* детето (ако подобно отношение може да се назове така), а напротив, Т. Димова ни прави свидетели на нестабилното – доведено до патология – майчино поведение в лицето на Христина, Петя и Албена, майките на Андрея, Калина и Никола. „... ти ми съсипа живота!“ – Петя упреква дъщеря си заради своите внушени от самата нея болести: „ако не бях те родила, щях да бъда здрава и силна, ти ми отне силата, ти ми отне здравето. (...), роди се напук на всички ни, само и само за да ми съсипеш живота...“ (Димова 2006: 161).

Другата майка – Албена – ражда Никола „благодарение на едно неуспяване, неуспяването на седемнайсетгодишната му майка да направи аборт, да го махне от себе си, да го изреже от корема си“ (Димова 2006: 116), а Христина, вгледана в травмите на своето детство – тя става свидетел на самоубийството на майка си – успява да превърне дъщеря си в същата емоционална развалина („Мамо, всичко ме боли. Всичко. Нося някаква огромна тежест. “ – Димова 2006: 19) чрез думите, които оставят по-дълбоки рани от физическото насилие: „Андрея, не, не ме радваш“ – казва Христина на дъщеря си – “знаеш ли, колкото повече порастваш, толкова повече съжалявам, че те родих, съжалявам, че се омъжих за Павел [...], дори понякога тайно от себе си си представям как ви е сгазил трамвай наведнъж и двамата...“ (Димова 2006: 10).

Емине също не остава безразличен към желанието на майката да нарани своето дете, което усеща като тежест, защото самата тя носи на плещите си тежестта, предавана от майка на дете, а в повечето случаи на дъщерята: „Но тя ще ме довърши! понякога ми се иска да я убия, разбирате ли, това не е дете, а изверг! дявол! понякога просто ми се иска да хвана главата ѝ и да я пръсна в стената!“ (Димова 2001: 70).

Така приведените по-горе цитати от романите *Емине* и *Майките* стабилизират един основен вътретекстов и междутекстов сюжет, който се разгръща с различна сила във всичките романи на Т. Димова и доказва проявленията на майчина перверзия.

След майчината перверзия като разгръщащ се в междутекстовото пространство мотив ще обърнем внимание и на детската агресия. В *Емине* се наблюдават все още невинните агресивни отклонения на детското поведение, зачатъците на детска агресия, които биват финализирани в *Майките* с убийството на учителката Явора. Безжалостните и сякаш неосъзнати действия на съучениците на Яна Илинда позволяват на Т. Димова да не разкрие тревожните проявления на детската душа. Всяко едно от тези деца, които използват насилие срещу Яна Илинда, бива всмукано от инерцията на заформящата се група от разярени непълнолетни, сравнена от писателката с глутница („Настървените им гласове. Присмехулните им викове. Виковете на много момичета и момчета, цяла глутница.“ (Димова 2001: 75), която едва не разкъсва своята жертва: „Разкривените детски лица, жилавите им ръце, скърцането на пясъка между зъбите, кръвта в очите, изгарящите сълзи, главата ѝ, натисната в земята, а над нея звукът от рязането на косата ѝ...“ (Димова 2001: 77).

Т. Димова описва агресията на съучениците на Яна Илинда като следствие на вече започналото да се проявява аномално поведение на детската психика, което създава своеобразен патологичен фон на цялата им жизнена дейност. Тези прояви на аномално поведение са свързани с нарушаване на семейното функциониране и създават условия за т.нар. *семеино-адапционна недостатъчност*, която Ваня Матанова в своята книга *Психология на аномалното развитие* описва като последица от преживяването на семейните неблагоприятия, формиращи у детето „неадекватни представи за образци и норми на взаимодействие между хората“ (Матанова 2003: 72).

В романа *Майките* проявата на агресията е компенсаторна реакция на личността, неспособност за обуздаване на липсата на обичания емоционален обект – майката, чийто образ децата проектират в учителката Явора (идеализирана заместителка на собствените им майки).

Когато Явора им казва, че ги напуска, децата отново са изправени пред страховете си, че отново ще останат сами, отново ще бъдат пренебрегнати в семейството, и това ги подтиква да наранят Явора, за да не я загубят. Посредством акта на убийството обаче децата наказват и своите майки за тяхната безчувственост: „... започваше да прилича на оргия, ненаситна оргия по разкъсването на Явора [...], заразяваха се един друг като от светкавична чума, бързаха да се избутат, за да късат парчетата от Явора“ (Димова 2006: 185).

От една страна, с убийството на Явора децата завършват символното майцеубийство на своите майки. Те правят жертвоприношение върху олтара на собствените си съдби, белязани от *гротескното клеймо на майчината утроба*. Посредством жертвоприношението децата се опитват да постигнат „отделяне от нечестивото“. (Дяков 2003: 189) С този акт на насилие в *Майките* Теодора Димова финализира процеса на психическото отделяне от майката, което може да се осъществи единствено посредством нарушаването на границите на личността на *майката – Явора*.

Безсилни да опитомят скръбта по майчиния образ, майките и децата в романа трансформират неумолимата немощ на копнежите си в осакатяващи умопомрачителни състояния, в агресивни афектни девиации, които не са частни случаи, а последователни деформации на човешката психика, на човешките отношения, поели по пътя на деструкцията.

Романите на Т. Димова, особено *Емине* и *Майките*, представляват топография на психическите разклонения на съзнанието, на болката по загубения майчин рай, в който майчината любов е мутирала до уродливост. Те раздробяват и развенчават митологията около майчинството като сакрално призвание в несъзнаваното пространство на патриархално формирания човек и свалят от пиедестала идеализираната природа на майката, която ние придърпваме към най-интимните преживявания от нашето детство.

От цялото творчество на Теодора Димова матрицата *майка-дъщеря* се наблюдава най-отчетливо в *Емине* и *Майките* (по линия на детската и майчината агресия) – и по-точно в прехода и разгръщането на творческата идея на авторката от единия в другия роман. Романът *Майките* използва *Емине* като матрица на своето собствено разгръщане и същевременно се завръща към него, като осъществява негов прочит и интерпретация.

Устойчивата автотекстуална обвързаност на произведенията на Теодора Димова, въвлечането им в *интра* и *интертекстуален* диалог, способността на старите текстове да бъдат отпавна точка при създаването на нови изкрystalизира в авторската, макар и несъзнателна

потребност за изплитането на паяжина, за изграждането на конструкция от резонанси между всичките романи, като най-осезаемо това се наблюдава в *Емине* и *Майките*. Старият текст вече не е просто посредник на новото – той влиза в самата негова структура, т.е. превзема го отвътре. Т. Димова превръща романите си в пророческа картина на съдбата на следващите поколения, които, ако не преодолеят психологическата си зависимост от своите родители, ще се превърнат в необуздани личности, които ще загубят човешката си природа.

Библиография

Димова 2001: Димова, Т. Емине. София: Сиела, 2001.

Димова 2006: Димова, Т. Майките. София: Сиела, 2006.

Димова 2007: Димова, Т. Адриана. София: Сиела, 2007.

Димова 2010: Димова, Т. Марма, Мариам. София: Сиела, 2010.

Димова 2013: Димова, Т. Влакът за Емаус. София: Сиела, 2013.

Дяков 2003: Дяков, Т. Митология, фолклор, литература. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2003.

Коларов 2009: Коларов, Р. Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността. София: Просвета, 2009.

Матанова 2003: Матанова, В. Психология на аномалното развитие. София: Немезида, 2003.

Верие 2005: Верие, Н. Н.Първичната рана. Да докоснем света на осиновеното дете. София: ЛИК, 2005.